

ALMIS KAĞAN DESTANI'NİN ARKETİPSEL TAHLİLİ

Archetypical Analysis of Kagan Almis Epic

Yrd. Doç. Dr. Ebru ŞENOCAK*

Arş. Gör. Oğuz DOĞAN**

ÖZ

Altaylar, Sibirya'nın güneyindeki dağlık alanda yer alan, Şamanizm'e dair inanışların korunup bütün canlılığıyla yaşatıldığı bir coğrafyadır. Yüzyıllık kültürel birikimlerini sözlü gelenek içerisinde aktarmayı başaran Altay Türklerinin anlatmaya dayalı türlerinden birisi olan destanlar, toplumun ortak hafızasını yansıtan ata miraslarıdır. Topluları derinden etkileyen ve hafızalarda yaşatılarak kültürel belleği koruyan destanlar, milletlerin kimlik bilinci açısından büyük önem taşımaktadır. Bu çalışmaya konu olan Almis Kağan Destanı, arketipsel açıdan oldukça zengindir. Söz konusu destan, Joseph Campbell'ın "ayrılış-aşama-dönüş" şeklinde ifade ettiği alt başlıklar halinde ele alınarak toplumun mitik kökene dönüş yollarını nasıl bulduğu değerlendirilecektir. Destanı oluşturan bilinçaltı ruhun mitik öğeleri, arketipsel sembolizm ışığında incelenerek kolektif bilinçdışının kültürel bellekte bıraktığı birikim ile toplumun yeniden doğumu tespit edilecektir. Olayların, Cılaşaş Uul'un hayatı merkezinde ele alındığı destanda, kahramanın yüce birey arketipi Ay Tana'nın yardımıyla, gölge arketipi olan Kan Çületiy'i yenerek nasıl erginlendiği anlatılmıştır. Çeşitli sınavlardan geçip erginlenen kahraman, bir dönüşüm yaşayarak toplumu yönetecek kişi olmuştur. Destanda ayrıca, kağanlığa gelecek kişilerin alp kahraman vasıfları, toplum adına milletçe verilen mücadelenin ve Türk toplumunda töre kavramının önemi vb. gibi konular epik açıdan değerlendirilmiştir. Destan kahramanı Cılaşaş Uul, başlangıçta silik bir karakter iken doğumunun getirdiği olağanüstü yaratılışın farkına vararak kendisini aşama aşama yenilemesi, Tanrı'dan aldığı kut ile savaş, cesaret ve yiğitlik kavramlarını ruhunda bütünleştirerek mücadelecü ruhuyla toplumu, başsız olmaktan kurtarması konuya örnek verilebilir. Destanın sonunda Cılaşaş Uul, epik açıdan bütün şartları yerine getirerek merkezde bir güneş gibi parlamış ve iktidar gücünü ele geçirmiştir. Kolektifin anlatıları olan destanların, ortak bir yapı ve işleyişe sahip olup arketipsel olarak ait oldukları milletlere çeşitli mesajları iletmek istedikleri görülmektedir. Destan kahramanları, milletlerin idealize ettiği alp vasıflı kişilerdir. Bir milletin hayalini gerçekleştirecek kahraman, sahip olduğu mucizevi doğum, olağanüstü güç, yardımcı kişiler ve silahlarıyla toplumun başına lider olmayı hakedecek güç ve kudrete sahiptir. Destan kahramanı Cılaşaş Uul, bireyleşme yolculuğunda attığı adım ile cesaretini ispatlamış ve değişime hazır olduğunu göstermiştir. Eşiği geçerek engelleri başarıyla aşan Cılaşaş Uul, bu zorlu sınavdan erginlenerek/ kağanlık makamına geçerek geri dönmüş ve milleti/kendisi adına âdeta yeniden doğmuştur.

Anahtar Kelimeler

Altay, Almis Kağan Destanı, Cılaşaş Uul, sembol, arketip.

ABSTRACT

Altai, located in the highlands in the south of Siberia, is a place where Shamanist beliefs are preserved with vitality. Epics, one of the most important narrative genres used by Altai Turkish people who accomplished narrating their centenary cultural experience in oral tradition, are the legacies which reflect common memory of people. Effecting nations deeply, and preserving cultural memory by being kept in minds, epics are of great importance in relation with national identity. Kagan Almis, the epic studied herein, is a substantially rich in respect to archetypes. In this article, we are going to try to define how the community found their way back to mythical origins by using Joseph Campbell's categorization as termed "leaving-staging-returning" sub-headings. The mythical items of the subconscious spirit constituting the epic is going to be examined in the light of archetypal symbolism; furthermore, the rebirth of the society will be determined with the accumulation of the common consciousness's heritage of the cultural memory. The hero, who gets mature by going through some challenges, becomes the leader after experiencing a dramatic change. Besides, we are going to focus on heroic assets of the

* Firat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi-Elazığ/Türkiye, esenocak@firat.edu.tr

** Bitlis Eren Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Araştırma Görevlisi-Bitlis/Türkiye, odogan@beu.edu.tr

person who would lead the tribe, the communal struggle, and the importance of traditions in former Turkish society in the context of epic genre. For example, hero of the epic, Cılaşaş Uul, is a weak character in the beginning; then his character develops after he realizes his extraordinary and inborn powers, and becomes the leader of his people with the help of his challenging soul, which gains integrity with combining battle, courage and manliness with the God-given spiritual power. At the end of the epic, Cılaşaş Uul shines like a sun and gains power of government, complying with every requirements in epic genre. It could apparently understood that epics, a narration of the collective, have a common structure and function, and they signify important messages to the community. Epic heroes are the self-sacrificing types, who have assets idealized by their people. A hero, who is expected to realize dreams of people, has the right and power to deserve to be the leader of his people with his/her miraculous birth, powers, comrades and arms. The hero in epic of Kagan Almis, Cılaşaş Uul, shows his readiness and courage by taking the road to his individualization. Passing the threshold, he overcomes the obstacles with success. He comes back, in a sense, is reborn, by getting mature and ascending the throne.

Key Words:

Altai, Kagan Almis epic, Cılaşaş Uul, symbol, archetype.

Giriş

Destanlar, millî romantik değerlerin şuur anlayışı içinde kaleme alınmış metinlerdir. Bir milletin yaşam öyküsünün yanı sıra, hayallerini, arzularını vb. kolektifin perspektifinden aktarır. Ayrıca, içerisinde barındırdığı tarihî ve kültürel yaşantı unsurlarıyla toplumların geleceklerini oluşturmalarına yardımcı olur. Bu anlamda Almis Kağan Destanı, epik kurallar ve arketipsel sembolizm açısından ele alınmalıdır. Arketip, kolektif bilinçsizden gelerek bilinç içeriklerini düzenleyen ve kaynağı mitolojik değerlere dayanan yapılardır. “Jung’a göre ruhsal yapı ve sürecin incelenip anlaşılabilmesi edebiyat eserlerinin ‘psikolojik yapısı’ni ortaya çıkarabiliyor. Bir başka deyişle sanat eserlerinin psikolojik yapısı insanın ruhsal yapı ve gelişiminin etkisiyle biçimlenmekte. İşte bu kurama dayanarak geliştirilen arketipsel eleştiri yöntemi, ruhsal ve sanatsal yapı arasındaki etkileşimi saptayarak sanat eserinin psikolojik yapı ve anlamını açıklamayı amaçlar.” (Gökeri 1979: 5). Farklı görüntülerdeki çağrışal rehberlerle harekete geçen

arketipler, kişisel/toplumsal boyutta potansiyel bir enerji kaynağı oluştururlar. Bireyin kendi varoluşunun bilincine vararak “benlik”e ulaşması, bilincin merkezinde olduğunu ifade eder.

Almis Kağan Destanı, kahramanın arketipsel anlamda değişim ve dönüşüm yaşayarak kağanlığa yükselişini/benlik’e ulaşmasını ifade etmekle birlikte Türk toplumunun ortak bir bilinç yansımasıdır. Destanda, Almis Kağan’ın yedinci oğlu Cılaşaş Uul’un farklı yaradılışı nedeniyle istenmemesi, hakkında ölüm emrinin verilmesi ve çeşitli sınavlardan sonra kağanlığa geçişi anlatılmıştır. Toplumun destan içinde Almis Kağan’a yüklediği misyon ve ona olan bakışı, olayları farklı bir boyuta getirmiştir. Almis Kağan, devletin iyi yönetilmesi, halkının huzuru için iktidarda kalmaya çalışmış hatta bu hırs onu evlat katili yapma noktasına dahi getirmiş ve Oğlu Cılaşaş’ın ölüm emrini, halkın tepkisine karşılık kabul etmiştir. Destanda, sosyal normların, aile kurumundaki duygusal bağlara nasıl baskın geldiğini gösteren olaylar ayrıca dikkat çek-

mektedir. Bunun temel sebebi törenin, Türk toplumunda kağanın bile uymak zorunda olduğu yazısız kanunlara sahip olmasıdır.

Destana adını veren Almış Kağan, yedi ulu dağın, yetmiş engin denizin ve kağanların hâkimidir. Fakat olayların merkezinde Almış Kağan'ın oğlu Cılanış Uul yer alır ve destanın sonunda kendisini ispat ederek toplumun başına lider olur. Çünkü o, doğumundan itibaren sahip olduğu fakat kimsenin farkında olmadığı olağanüstülüklerle, sezgileriyle yol alarak kendini aşar ve sınavları geçer. Hatta Cılanış Uul, babasının ölüm emrinden dahi kurtularak Kan Çületiy gibi şer gücü yok eder ve toplumu huzura kavuşturur.

Destanlarda genellikle kahramanın adı ve yaşantısı arasında bağ bulunmaktadır. Almış ismi, Şamanizmle alakalı olup Alması, Almış ve Almış bazı Türk halklarında eski „Al“ inanisine bağlı, korkutucu, şer bir ruhun adıdır. (Beydilli, 2003: 56) “Mustafa Öner’e göre “alması, alması gibi adlarla anılan bu kötü ruhun adına kaynaklık eden “bas” fiili, “evlerde veya kırdan rastlanan cadı, cin” kelimesiyle birleştirilmiştir.” (İnayet 2010: 42-43) Bu anlamda destana adını veren Almış Kağan'ın iktidar hırsına düşmesi, toplumda kötü olarak karşılanmasına neden olmuştur. “Babası kötünün oğlu kötü. Aygırı kötünün yavrusu kötü.” (Gül 2008: 28) denilerek baba ve oğlu dışlanmıştır. Abdulkadir İnan’a göre “Alması genel olarak yol şaşırtıcı, yalancı ve hilekârdır.” (İnayet 2010: 45) Ayrıca „Al karısı, loğusalara ve kısraklara musallat olan korkunç bir yara-

tıktır. Daha çok kırmızı elbise giyerler; subaşında ve ağaçlık yerlerde yaşarlar.“ (Şimşek 2017: 101). Bu dev yaratıkların korkunç görüntüleri ve sebep oldukları felaketler, Almış Kağan'ın isminde taşıdığı anlamsal değer, akında ve ruhunda yaşattığı kötülüklerle özdeşleşmektedir. Halk, yaşlanan Almış Kağan'ın yerine ahmak görüntüye sahip, altı yiğit kardeşten farklı ve tuhaf davranışları olan Cılanış Uul'un lider olarak geçmesini istemez. „Kudurmuş aygır yıldıya yaramaz. Cılanış Uul halka yaramaz.“ (Gül 2008: 28) diyerek oğulun ölümünü isterler. Almış Kağan'ın kendi başını kurtarmak için evladı Cılanış Uul'u diğer evlatlarına öldürtme kararını alması, adındaki olumsuz anlam değerini açıklamaktadır. Babanın ölüm kararı şöyledir:

“Cılanış Uulun dört ayağına -dedi,
Demir köstek geçirin, dedi,
Boynuna demir zinciri geçirip,
Altı ağabeyine verin, dedi.
Altı ağabeyi Cılanış Uulu
Altın ormanın öte taraflarına
Götürerek, öldürsün, dedi
Kızıl tepsiye doldurup alıp getirin.
Onun akciğerini yüreğini ise,
Parçalayıp, yanlarında getirsinler.
Yabancı bir yerde mezarını
Taş kundakla kundaklayarak,
Çam tabutla tabutlayarak,
Onun içini gümüşle süsleyerek,
Onun dışını altınla süsleyerek,
Arpa başağını resim yapıp yerleştirin,
El alem görsün.” (Gül 2008: 29)

Gök Tanrı inancının ve bozkır ikliminin hayat şartları içerisinde iktidar hırsının ele alındığı Almış Kağan

Destanı, başlangıçta Cılanas'ın kendi içerisinde yaşadığı mücadele olarak gözükmese de, bütüncül bir gözle bakıldığında bir milletin hayalidir. Toplum, kendisini sıkıntılardan kurtaracak ve onları refaha kavuşturacak bir kahramanın özlemi içerisinde. Joseph Campbell'in "Ayrılma-Erginleme-Dönüş" (Campbell, 2000: 41) şeklinde belirttiği bu gizemli yolculuk sonunda Cılanas Uul, erginlenerek kağanlık makamına geçer. Almış Kağan'ın yaşlanması ve ölümünün yakınlaştığının anlaşılması üzerine kağan olarak altı yiğitten birisinin başa getirilmesi düşünülür. Ancak halk seçimini, daha önce töreye karşı çıkan ve toplum nazarında ölü olan Cılanas Uul'dan yana yapar. Destanda olayların merkezinde yer alan Cılanas, toplumun hayalindeki kurtarıcı olma yolunda ilerlerken yaşadığı maceralar (eşiği geçme kararı alıp çağrışı farketme ve erginlenme yolculuğuna çıkarak gölgesiyle yüzleşmesi), onu bilinçdışı alanlara sürükleyerek erginlenmesini sağlar. Destanın başında yer alan pısrık ve ahmak görünüşlü Cılanas Uul, destanın sonunda simgesel anlamda ölecek yeniden doğmuş ve kağanlık tahtına oturarak bir toplumun kendisine sığınacağı, ideallerini gerçekleştireceği kahramanı/lideri olmuştur.

Türk toplumunun yarattığı eserlerden biri olan Almış Kağan destanı, Sibirya'nın güneyinde dağlarla kaplı Altay'da yaşayan Altay Türklerinin destanıdır. Destan, Arjan Adarov'un, 1950 yılında Aleksey Grigoreviç Kalkin'in anlatımından derlemesidir. Aleksey Grigoreviç Kalkin'in anlatımında destanın asıl adı "Temir Bökö"dür. Ancak Gorno Altaysk'taki

Tarih, Dil ve Edebiyat Enstitüsündeki E. E. Yamayeva bu destanı kitap olarak yayımlarken "Temir Bökö" adını Almış Kaan olarak değiştirmiştir. Gül, Almış Kağan destanını Arjan Adarov adıyla yayınlanan Altay Baatırlar dizisinin 1983 yılında Gorno Alyask'ta bastırılmış XI. kitabından çevirmiştir. (Gül 2008: V) Söz konusu destanda, göçebe bir toplumun geleneklerini, inanışlarını, kültürel yapısını, geçim kaynaklarını ve mitolojik unsurlarını görmek mümkündür.

Almış Kağan'ın oğlu Cılanas Uul, "Göksel düzeni yerde yeniden inşa etmekle yükümlü bir kahraman olarak çeşitli erginleme aşamaları geçirmiştir." (Ölçer Özünel 2014: 11) Cılanas Uul'un erginlenerek "merkez" konumuna gelinceye ve kendiliğe ulaşmaya kadar geçirdiği aşamalar, arketip-sel anlamda şu alt başlıklar halinde değerlendirilebilir:

1.1. Kahramanın Doğuşu

Almış Kağan'ın şanına, şöhretine ve gücüne yaraşır altı oğlu vardır ve onlarla övünüp sevinmektedir. Hiç kimse altı yiğitle savaşmayı göze alamaz. Ancak yedinci oğul Cılanas Uul, doğuştan diğer kardeşlerinden farklıdır ve bu durum babasını da rahatsız etmektedir.

Cılanas Uul, "Ahmak görünüşlü, inek yürüyüşlü, boğa bakışlı, yılan sürünüşlü, kurbağa ötüşlü, domuz böğürüşlü, balık çırpınışlı, zavallı, biçare davranışlı olmuş." (Gül 2008: VI) şeklinde tasvir edilir. Onun bu zavalı, ahmak görünüşü ardında doğuştan sahip olduğu olağanüstü özellikleri de vardır:

Almıs Kağan'ın eh! yedinci oğlu
Aptal, ahmak oğlan oldu
Anasından doğduğunda iki kat
Kızıl altın gömlekle çıktı.
İki omuzunun ortasında
Yumruğunda doğum lekesi çıktı.
İki koltuğunun altında
Anadan doğduğunda birlikte çıkan
İki cebi vardı. ◊ (Gül 2008: 4)

Cıланаş Uul'un bu olağanüstü vasıfları, onu sıradanlıktan uzaklaştırıp, kahraman olarak Tanrı tarafından kutsandığına işaret etmektedir. Yalnızca onun farkındalığıyla bu gücü açığa çıkarması beklenilmektedir. Kahramanın bu olağanüstü tasviri, doğumundan itibaren farklılık arz etmesi, kolektif bilinç dışının üretimidir. Destanlarda olağanüstü şekillerde doğan kahramanı Tarık Özcan, «Türk milletinin kolektif bilinçdışındaki ideal insanının ölçülerini taşımaktadır. Böylece bir mitolojik kahramanda olması gereken “gök” ve “yer”e ait yüceltilmiş unsurları kendisinde toplayan (doğuştan getiren) kusursuz dış görünüşe sahip kahraman tipi oluşturulmaktadır. Gökyüzü ve yere ait mitolojik sembollerle doğumu gerçekleştirilen kahramanın hususiyetleri bununla da kalmaz. Öyküsünün büyüklüğüne uygun seçilmiş tavırlar sergilemesi gerekmektedir. Çünkü o sıradan bir insan değildir.» (Özcan, 2003: 57) şeklinde bizlere tanıtır. Onun sıradan bir insan olmadığının en büyük kanıtı, iki omuzunun ortasında yumruğunda doğum lekesinin bulunması, anasından iki kat kızıl altın gömlekle, iki koltuğunun altında doğuştan etten iki cebinin olması, (Gül 2008: 4) büyük parçalar halinde çiğ et yemesi, boğanın

en kuvvetlisiyle dövüşmesi ve köpeğin en azgınıyla kapışmasıdır. (Gül 2008: 63) Bu olağanüstü özellikler, mitsel alana geçişin ilk belirtileridir. Kendisine verilen kıyafetleri kabul etmeyen, çıplak oğul olarak dolaşan kahraman Cıланаş Uul'un bu olağanüstü özellikleri onun gelecekte kazanacağı başarılarının işaretleridir. Nitekim destanın sonunda, verdiği mücadeleyi başarıyla tamamlayan kahraman, kağanlık makamını hak ederek kağanlık elbisesini giyer. Başına getirildiği milletin kut-sadığı kahraman Cıланаş Uul, otoritesini halkı için verdiği mücadele ile kabul ettirmiş ve iktidar gücünü meşrulaştırmıştır.

1.2. Kahramanın Yola Çıkışı

Birçok halk anlatısında olduğu gibi kahramanın bir maceraya başlayabilmesi için engel, sıkıntı vb. gibi olaylar onu bir yolculuğa hazırlamakta, beklenmedik bir dünyayı ortaya çıkarmakta ve kişiyi olağanüstü varlıklarla karşılaşmaya zorlamaktadır. Destan kahramanı Cıланаş Uul'un yola çıkışı ve uyanışı rüyada olmuştur. “Bireyleşme bir yerde döllenen yumurtanın gelişerek bir yetişkine dönüşmesi gibidir. Bireyleşme bilinç ve bilinçdışının birleşmesi ve bir tür kişiliğin bütünleşmesi olduğu için bu süreçte rüyalar duygusal dengenin sağlıklı olması için bilinç ve bilinçdışı arasında iletişim görevi üstlenirler. Aksayan durumlarda dengenin sağlanması için doğal olarak ortaya çıkarlar. Günlük hayatta bilincin fark etmediği birçok olay rüyalarla fark edilir hale gelir.” (Çetin, 2010: 257) Rüya, çeşitli yönlerden eksik olan kahramanın harekete geçmesi, kendisiyle iletişimi kesilen bilincin sembollerle uyarılma-

sıdır. Kahramanın bireyleşme yolunda atacağı ilk adımın rüyada gerçekleşmesi, onun daha sonraki hayatını şekillendirecek en önemli aşamadır. Destanda kahraman, gerçek hayatta gerçekleşen ve fark edemediği bir olayı rüyasında görür. Söz konusu olay, yaşanan Almış Kağan'ın altı yiğit oğlunu, altı yiğit kız ile evlendirmek istemesi üzerine başlar. Kadın akıldır, yapıcı ve dönüştürücü özelliği ile kahramanı her yönüyle tamamlayandır. Devletin geleceğini sağlayacak kahraman, kendisi gibi güçlü, yiğit, bilge eşlerle evlenerek yeryüzü ve gökyüzünün hâkimi olacak ve milletini sonsuzluğa eristirecektir. Aranılan şartlara uygun olarak Sarı Kağan'ın kızları bulunur.

“Sarı Kağan” adı, ayrıca değerlendirilmelidir. Bayraktar, dış görünüşte kullanılan sarı rengin anlam taramasında şu sonuçlara ulaşmıştır: “Sarı renk, “hastalıklılık, sağlıksızlık” anlamlarıyla olumsuz anlam birimcikler kazanmıştır. Ayrıca sarı çapar ve sarı çıyan örneklerinde de sarı; dış görünüş olarak sarışın olmanın yanı sıra “hainlik, sinsilik, aksilik” anlamlarıyla olumsuz anlam birimcikler kazanmıştır.” (Bayraktar, 2006: 213) Sarı Kağan, destan içerisinde sinsilik, hainlik ve aksilik özelliklerini fikri anlamda üzerinde taşımaktadır. Kimseye kötülüğü dokunmayan Cıvanaş'ın ilk düşmanı olacak kişidir. Kahraman hainliğin, sinsiliğin ve aksiliğin destan içindeki sembolü olan Sarı Kağan'ı ortadan kaldırmayı başarır. Kolektifin şekillendirdiği hayatımızda, bütün toplumların dış düşmanlara karşı savaşmadan önce uğraştığı sorun, kendi içerisindeki hainlerdir. Bu hainleri yok edemeyen toplumlar, dış düşman-

lara karşı vereceği savaşta başarılı olamazlar. İşte bu bilincin yansıması olan Cıvanaş, ilk olarak toplumu için tehdit unsuru olan Sarı Kağan'ı öldürür. Amacını gerçekleştirmesinde ona, rüyalar başta olmak üzere gizemli güçler yardımcı olur.

Almış Kağan Destanı'nda kahramanı harekete geçiren olay halkalarından birisi, Cıvanaş Uul'un, rüyasında bilmediği gerçeklikleri öğrenmesidir. Cıvanaş, rüyasında kardeşlerinin Sarı Kağan'ın kızlarını almaya gittiğini görür. Kendisine haber verilmeden yapılan bu eylemi, rüyasında görerek ilk o harekete geçer. «Jung'a göre rüyaların bir diğer fonksiyonu ise kehanetleri içermesi ve gelecekle ilgili bilgiler taşımasıdır. Jung'a göre rüyalar, gelecekle ilgili bir tahmin olmayıp vizyonlar sunmaktadır. Bunları gelecekte yaşanacak olayların kesin habercisi olarak görür.» (Çetin, 2010: 257) Cıvanaş'a rüyada gerçeklerin gösterilmesi, onu derin uykudan uyandırmış ve bireyleşme yolunda ilk adımlarını atmasını sağlamıştır.

Cıvanaş, Ak ormanlı dağın eteğinde, yüz budaklı kutsal kavak ağacının büyük dalının altında beşiğe benzer kara taşa girip uyur. Kavağın yapraklarını kendisine yastık ve örtü yapar. (Gül 2008: 5) Şamanist inanışın izlerine sıkça rastladığımız destanda, ağaç kültürüne özellikle kavak ağacına ayrı bir önem verilmiştir. “Kavak ağacı: Üç dünyayı (yer altı, yeryüzü, gökyüzü/cehennem, yaşadığımız dünya, cennet) birleştiren ağaç”tır. (Ergun, 2004: 216) Altay inancına göre “Bay Kavak” Tanrı'yı sembolize eder. Bu anlamda kahramanın yattığı yer, yeryüzünün kutsal merkezidir ki kahraman kut'u,

ilahî gücün elçisi kutsal ağaç vasıtasıyla Tanrı'dan alır. Kahramanın gerçeği rüyasında görmesi, tanrısal gücün hep kahramanla birlikte olduğunun ve onun "kölgeli, kaba, ulu ağaçların/Tanrı'nın gölgesinde" korunduğunun işaretidir. "Destanda geçen kutsal ağaç, hayata yeniden başlayacak olan toplumun bel kemiğidir. Bir evin direği, anası/atasıdır. Evlatlarını koruyan, besleyen ve şefkatle büyüten ağaç/ana/ata, bir milletin soy ağacını, kendi köklerine tutunarak büyüyecek olan toplumun besleyici, koruyucu ve oluşturucu mekânını sembolize etmektedir." (Şenocak, 2013: 2528) Kahramanın, kağanlık makamına ulaşma ülküsü, kolektif bilinç dışında ilahî bir zemin oluşturularak anlatılmaktadır. "Mitolojik metinlerde, kahramanlar incelendiğinde mitlerin tanrısal, siyasal ve örfî olmak üzere üç boyutlu bir iktidar ilişkisi sürdürdükleri görülür." (Ölçer Özünel 2014: 6) Kutsal kavak ağacının altında görülen rüya, ilk harekete geçiş noktası olup kolektifin hayallerini gerçekleştirecek kağanın besleyici mekânıdır. Yeryüzü/yeraltı kozmik alanından göksel öğelerin kutsal alanına geçerek dönüşüm yaşayan, bilinç-bilinçdışı içerikleriyle bağ kuran Cıvanaş Uul, destanın sonunda erginlenmiş/kendilik'e ulaşmış ve devletin kağansız kalmasını önlemiştir. Bir anlamda merkezde görülen rüya, kahramanın içsel yükselişi ile bağlantılı olup kahramanın aşama atladığını göstermektedir.

1.3. Kahramanın Geçirdiği Sınavlar ve Erginlenme Süreci

Kahraman, eşiği geçtikten sonra kendini gerçekleştirme yolculuğuna devam eder. "Rehberin çağrısıyla ay-

rılış aşamasını başarıyla geçerek eşiği atlayan kahramanlar, "Erginlenme Aşaması"nda türlü sınavlara tâbi tutulurlar." (Şimşek-Şenocak, 2009: 114) Başlangıçta oldukça sönük bir birey olan Cıvanaş Uul, kendini ispatlamak için çıktığı yolculukta eşiği geçerek farkındalığını ispatlamış olur. Bu aşama, zorlu sınavlarla dolu yolculuğu başarıyla tamamladığında kazanacağı büyük ödülün müjdecisidir. "Eşik aşıldıktan sonra, kahraman bir dizi sınavdan geçmek üzere tuhaf biçimde akışkan, belirsiz biçimlerin düş dünyasına doğru ilerler. Bu, mit-maceranın sevilen bir aşamasıdır. Mucizevî sınavlar ve işkencelere yönelik bir dünya edebiyatı yaratmıştır. Kahraman bu bölgeye girmeden önce karşılaştığı doğaüstü yardımcının önerileri, tılsımları ve gizli araçlarından yardım almaktadır. Ya da insanüstü yolculuğu sırasında kendisini her yerde destekleyen iyi kalpli bir güç olduğunu ilk kez burada da farkedebilir." (Campbel: 2000: 115) Onun ilk sınavı, düğün sırasında ölümüne karar verilmiş olmasıdır. Kabul edilemeyen bir durum olsa da kardeşleri tarafından ıssız bir ormana götürülüp öldürülecek olan Cıvanaş Uul, yüce birey/yüce ana Ay Tana'nın rehberliğinde öldürülmekten kurtulur.

Destanda, farklı motif ve mitolojik unsurlara rastlamak mümkündür. Bunlardan birisi, masallarda çok sık rastladığımız, Motif Index'te "(T) Z101. Ölüm sembolü kanlı gömlek" (Şimşek 2001: 394) olarak geçen motiftir. "Kanlı gömlek, İslamiyetten gelen motifler arasındadır. Ölüm delili olarak birçok anlatıda karşımıza çıkan kanlı gömlek, kaynağını Yusuf kıssasından almış; buradan diğer anlatılara

geçmiştir.“ (Bars, 2007: 268) Bu motif Almış Kağan destanında, altı kardeşin Cılanda Uul’un öldüğünü kanıtlamak üzere bir köpeği öldürüp kanını ve ciğerini babaları Almış Kağan’a götürmeleri şeklindedir. Destanın sonlarına doğru öldüğü sanılan Cılanda Uul, bir çok sınavı atlatarak ülkesinin başına geçer. Onun zorlu sınavında Ay Tana, öğütler vererek erginlenme sürecine yardımcı olur. Hatta onu, deneyim kazanması için farklı bir mekâna yollar. Cılanda’ya, yolculuğa çıkmadan önce dokuz çatal ve olağanüstü özellikleri olan bir bıçak verir. Kahraman bu farklı mekânda, çeşitli bireyler ve olağanüstü varlıklarla irtibata geçecektir. Cılanda Uul’un geldiği yeni çevre, akrabaları olan Ak Bökö ve Bayana Sarı’nın evleridir.

Olaylar devam ederken Almış Kağan, oğlu Cılanda’nın ölüm haberinden duyduğu üzüntü ile bu dünyadan göç eder. Doksan yıl bozulmayacak demir bir mezara konulur. Demir, “Temizlenme ve dönüşme aracı”dır. (Eliade, 2003: 115) Kolektif bilinç, bir anlamda kirlenmiş bir ruhun temizlenişini arzu etmektedir. Almış Kağan’ın kirlenen ruhu, demirin gücüyle kötülüklerden arınarak bu mezarda yeniden doğmuştur. Demir aynı zamanda, koruyuculuk özelliğiyle karşımıza çıkar. Kırgız ve Kazak (Türk) toplulukları, kötü ruhların demirden kaçtığına inanmaktaydılar. (Çoruhlu, 1997: 66) Mezardan demir, Almış Kağan’ın bedenini kötü ruhlardan temizleyip doksan yıl boyunca onu koruyacaktır. Ergenekon Destanı’nda da rastladığımız demirden dağ, Türk milletinin yıllarca burada kalıp çoğalması ve güçlenmesi için koruyucu bir sığınak görevi görmüştür. Sakaoğlu “Anadolu Folklo-

runda Göktürk Efsanelerinin İzleri” adlı çalışmasında, demir ve demircilerin kutsallığına dair Anadolu’da anlatı ve inanışların izlerine değinmiştir. Destandaki demirden dağ veya mezarın fonksiyonu “Kazaklar arasında lohusayı albastıdan korumak için eline çekiç ve demir alan birisinin Demirci geldi! diye bağırması”yla benzerdir. (Sakaoğlu 2009: 104) Hepsinde amaç demirin koruyuculuğu, kötü ruhları kovma özelliğinden faydalanmaktır. Almış Kağan’ın ölümünden sonra gücü, öldü sanılan Cılanda Uul’a geçer. Kahraman, örümcek ağı gibi birbirine düğümlenen olaylar eşliğinde dönüşümün merkezine doğru hızla ilerler.

Cılanda Uul, babası Almış Kağan’ın ölümünden sonra annesini de kaybeder ve kendini büyük bir mücadelenin içinde bulur. Kahramanın, çevresi ve soyuyla bütün bağı kopmuş olmasına rağmen hayat karşısında ayakları üzerinde durabilme sınavını vermektedir. “Nitekim gerçekte; bir erkek çocuk hayat macerasına atılmak için yuvasına, ebeveynlerine ve soyuna ait bağlardan kopmalıdır. O, ilk adımı atmanın (...) getirdiği zorlu deneyimler karşısında hayatta kalabilmeli ve dünyada kendine bir yer edinebilmelidir (krallık). Tüm bunları başarabilmek ve gelini hak edebilmek için halen bilinçdışında etkin olan anne kompleksinin gücünü alt etmelidir.” (Stevens, 1999: 76) Annesinin ölümü, kahramanın anne kompleksini ortadan kaldırmıştır. Kahraman artık hayat macerasına atılmak için kendi kararlarını verebilmektedir. Çünkü ailesini ve ülkesini sıkıntıya sokan düşmanlarından intikam almalıdır. Cılanda Uul’in düşmanlarına karşı giriştiği ilk savaş, Sarı Kağan ile olur. Onu yendikten sonra asıl düşmanı

olan ve bilinçdışını temsil eden Kan Çületiy ile savaşı. Bu sınavlarla dolu yolculuk onun erginlenmesini tamamlamasında önemli basamakları oluşturur. Destanın sonunda kahraman, kendini kanıtlayarak kağan olur.

1.3.1. Yüce Birey Arketipi

Yüce birey arketipi, toplumların değişmeyen öz doğrularını temsil eden ve yol gösteren bir özellik taşır. Bir anlamda, kahramanın iç benliği yani olmak istediği dış sesidir. “İç benlik ruhsal yapının hem çekirdeği hem bütünüdür. Benlik bu bütünlük içinde bilinç yöresinin aktörü olarak belirirken tüm gelişmeyi yönetip olası kılan ise iç benliktir... Olgunluğun, erdemliliğin kaynağıdır iç benlik. Erdemli ihtiyar kadın, büyücü, toprak ana, aşk ya da doğa tanrıçası, erdemli ihtiyar adam, ermiş bir dede, doğanın ruhu da tanrı gibi görünebilir.” (Gökeri, 1979: 23-24) Destanda, kahramana büyü nesnelere verip, öğütlerde bulunan Ay Tana, onun erginlenmesinde önemli bir rol üstlenir. Ay Tana destandaki şu sözleriyle, kardeşlerinin Cılanaş Uul’u öldürmesini engeller:

“Aynı rahimden doğan,
Tatlı memeyi birlikte emen,
Obanın küçüğü kardeşi.
Yiğitlerden daha yiğit olur.
Şimdi nasıl olduğunu kimse bilmez.
Beylerden daha bey olur.
Anlayacak ahmaklığın,
Almıs Kağan’da güç var mı?
Vücudunda canlı kemik,
Ayağa kalkıp da duramaz!
Yetmiş katlı taş saraydan
Kapı açıp, çıkamaz,
Yedi ayaklı taş tahttan kalkıp duramaz!
Yaşlı kuru, çürük kemik temiz kanlıyı niçin gönderir?
Yavrusunu öldürerek bahadır olur mu?
Kan içerek, insan kağan olur mu?” (Gül, 2008: 30)

Cılanaş’ın yengesi ve Sarı Kağan’ın ortanca kızı olan Ay Tana, yönetim konusunda bilgili ve töreye hakim olup Türk yönetim anlayışının bir prototipidir. Kağanlar, toplumunun çıkarları doğrultusunda çalışan ve devletin devamı için mücadele veren kişilerdir. Türk töresinde devletin başına gelecek kağanlar hem alp hem de bilge olmalıdır. Bütün bu özellikleri üzerinde toplayan, bilgeliğiyle Cılanaş’ın öldürülmesine engel olan ve öngörüsüyle kahramanın ilerde erginlenip kağan olacağını söyleyen, yüce birey Ay Tanadır. Almıs Kağan’ın ölümünden sonra herkes taht kavgasına düşer. Olası büyük kavgaların önüne geçmek için kağanlık tahtına geçen Ay Tana, devletin bekâsını sağlar.

Jung, yüce birey arketipi için şöyle der: “Bu yaşlı adam, dünyamız gibi iki milyon yıl boyunca insan yaşamını ve tüm acıları ve nesnelereyle yaşamış, varoluşun ana imgelerini kendinde biriktirmiş ve evrensel deneyimi adına insan ruhunda bireysel bir durum oluşturan imgeleri yetkili kılmıştır.” (Fordham, 2011: 35) Ay Tana’nın deneyim ve yaşamışlıkları, problemlerin çözümüne yardımcı olmuştur. Kahramanın toplum tarafından dışlanması ve kağanlık makamına uygun görülmemesine rağmen bilge Ay Tana, Cılanaş Uul’un gelecekte erginlenerek halkını yöneteceğini bilir. Destanda bu durum şöyle geçer:

“Akıllı kağan’ın bu çocuğunu Gelen Ay Tana tanıdı.
Kıkırdağı sertleşecek, dedi,
Olgunluk çağına gelecek, dedi,
Önceki gördüğüm bu değil
Kimsenin sezmediğini sezdi,
Kimsenin bilmediğini bildi
Bilge gelin düzeltti.” (Gül, 2008: 21).

Destanda Ay Tana, derin bilgi ve tecrübesiyle olayların merkezinde aklın sembolü olarak karşımıza çıkmaktadır. “Eril gök ve dişil yer ile birleşmesi ve onların gizil güçlerini yani kutlarını elde etmesi kahramanın anima ve animus arketipleri ile birleştiğinin bir göstergesidir.” (Özünel 2014: 18) Ay Tana, yer ve göğün kutsallığında sahip olduğu gizemli güçlerle Cılaşaş Uul’a rehberlik yapmış ve engelleri aşmasına yardımcı olmuştur. Kahraman yeraltı, yeryüzü ve gökyüzünün gizil güçlerini kendisinde bütünleyerek korkularını yenmiş, eksiklerini tamamlamış ve dönüşümün merkezine doğru ilerlemiştir.

1.3.2 Gölge Arketipi: Kan Çületiy

Kahramanın bilinçaltındaki olaylar, kendisini gölge arketipiyle görünür kılmaktadır. Jung, “Kişiliğin daha düşük düzeydeki bir parçası saydığı gölge arketipini; bilincin baskısıyla yaşam sürecinde kendilerini ifade etmelerine izin verilmeyen ve bu nedenle, bilinçdışında karşıtlık yaratmaya çalışan ve oldukça bağımsız bir hizip oluşturan tüm bireysel ve ortak ruhsal öğeler diye tanımlar.” (Jung, 2009: 13) Destan kahramanı annesinin ölümünden sonra düşmanlarından intikam almak için çeşitli mücadelelere girer. Onun ilk mücadelesi, Sarı Kağan ile geçer. Savaşın galip çıkan Cılaşaş Uul, Ay Tana’nın isteğiyle dayısı Ak Börö’ün yanına gitmek için yola çıkar. Yolda, Ay Tana’nın rehberliğiyle şifalı suya girip yıkanır ve gücüne güç katar.

Altay Türklerinin suyun kutsal bir ruh taşıdığına dair inanışları, destanda ağırlıklı olarak görülmektedir.

Su, arınmanın ve yeniden doğuşun sembolüdür. Doğuştan dezavantajları olan kahraman, bu suya girdikten sonra yeniden doğmuş gibi olur. Savaş girmeden önce kutsal suyla arınıp öyle yola çıkar. Jung’a göre su, aynı zamanda bilinçdışının en yaygın sembolüdür. “Berrak suyun, arınma düşüne biraz daha yakından bakmamızı gerektiren özelliklerinden biri de serin bir suyun doğurduğu yenileşme düşüdür. Suyu yenilenmiş olarak doğmak için gireriz.” (Bachelard, 2006: 163) Kahraman, destanın başında sürekli durağan bir konumdadır. İlk ayrılıştan sonra kahramanın, aktif hale geçmesi için kutsal suya girmesi ona yüce birey Ay Tana tarafından öğütlenir. Bu suya giren kahraman, destanın sonuna kadar aktif bir şekilde olayların içerisinde yer almaktadır. “Suyun ilk devingen dersi gerçekte temel derstir: Varlık pınardan bir enerji uyanması yoluyla gerçekleşecek bir iyileşmenin ilk kanıtını ister. Bu uyanmanın en somut gerekçesi, yol açtığı serinlik izlenimidir. Su, içindeki serinlik ve gençlik tözüyle bizim kendimizi enerjik hissetmemize yardım eder.” (Bachelard, 2006: 165) Uyku hâlinde olan ve bir anda kendisini farklı bir ortamda bulan kahraman, savunma mekanizması geliştirmek zorundadır. Kahramanı statik durumdan kurtaran koruyucu güç, kutsal suda yıkanmasıdır. Cılaşaş Uul’un, Kan Çületiy ile savaşırken sahip olduğu olağanüstü çevikliği ve enerjisi bu kutsal sudan kaynaklanmaktadır.

Cılaşaş Uul, bir süre sonra gözleri ve parmakları olmayan akrabaları Ak Bahadır ve eşiyle karşılaşır. Ak Bahadırın gözlerinin olmaması aslında, kahramanın bilinçaltındaki korkuları-

nın ifadesidir. Destanda Ak Bahadır'ın gözlerini, eşi Bayana Sarı'nın parmaklarını ve gözlerini alan unsur olarak olağanüstü bir varlığın tasviri yapılır. Bu olağanüstü varlık, Kan Çületiy olup destanda, gölge arketipinin temsilcisidir. Çünkü, "Birini idealize etmek kötülükten korunma isteğidir aslında. İnsan korktuğu şeyi savuşturmak istediğinde idealize eder. Korkulan şey bilinçdışı ve onun büyülu etkisidir." (Jung, 2009: 17) Destanda gölge arketipi en büyük engel olup kahramanın onunla yüzleşmesi, sınavı başarıyla geçebilmesi demektir. Ak Bahadır, kahraman Cılanas Uul'un uyuduğunu düşünerek içinde büyüyen korkularını ve acımasızlıkları Bayana Sarı'ya anlatır. "Rüya görenin deneyimleri, o kişinin ilerleme izlenimi edindiği ve kendisini fethettiği görüntüler şeklini alır. Bu görüntülerin rüya gören kişilerin kendi varlıklarının bir senaryo biçimindeki uzantıları olduğu açıktır. Böylece bu görüntüler, kişilere bir psiko-geri- besleme (feed-back) sistemi sağlar." (Yazıcı-Kutlu, 1993: 59) Cılanas Uul, rüyada bilinç ve bilinç altı içerikleriyle olan bağıni kesmeyerek metafiziksel anlamda kazandığı güç ile uyanır uyanmaz mücadeleye girişme kararını alır. Kan Çületiy ile döğüşerek ondan Ak Bökö'nün ve eşinin iki gözünün hesabını soracaktır. Cılanas Uul, onun yanına gittiğinde öfkeli aylar gibi böğüren koca dev Kan Çületiy, öfkeyle uyanır uyanmaz, sesiyle Altay dağlarını sallayıp, yeri çatlatan bir sarsıntıya ve gökyüzünden, demir çandan çıkan sesler gibi cınlamalara neden olur. (Gül 2008: 66)

"Çukur gibi elini ise
Yakın tutup birlikte indirdi
Geniş olan avuç içinii
Açıp dolaştırdı.
Çıplak oğulun sağrisına
Avuçlarıyla uzattı.
Avuç içinin değdiğı yerden
Ak alev saçılıverdi.
Küçük yavrunun uyluğuna
Tokatla iki kez vurdu
Tokadın değdiğı yerden
Sarı alev yayıldı." (Gül 2008: 67)

Cılanas Uul, Kan Çületiy adlı dev ile dokuz gün boyunca güreş tutar. Fakat Kan Çületiy, her fırsatta yenilmez olduğunu haykırarak şöyle seslenir:

"Kan Çületiy mırıldandı:
Yeryüzünü yönetenim,
Yetmiş kağanın gözünü oyanım
Altay dağının galibiyim
Altmış pehlivan parmağımı kesenim."
(Gül 2008: 73)

Cılanas Uul, Sarı Kağan'ı kolayca öldürmesine rağmen bu olağanüstü varlıkla olan savaşı oldukça uzun sürer. Kan Çületiy'i her öldürdüğünü sandığında, Kan Çületiy'in tekrar canlanması ve Cılanas'a ağır darbeler vermesi, kahramanın bilinçaltındaki korkularının ifadesidir. İnsanoğlu her zaman korkularıyla yüzleşerek onu yenmek zorundadır. Çünkü her ne kadar korkularımızı yendiğimizi düşünsek de farklı bir anda korkularımızın tekrar canlandığını görürüz.

Kan Çületiy'in onu yerden yere vurmasına aldırılmayıp savaşmaya devam eden Cılanas Uul, sonunda onu yenmeyi başarır.

Yassı taşı parçalayıp
 Kan Çületiy'i vurdu.
 Yer altının kırları
 Perde taşı parçalayıp,
 Kan Çületiy'i değnekleli.
 Yer merkezi kara taşla
 Kurumuş alnını tepeledi
 Ayı olup durdu,
 Arslan olup kükredi,
 Maral olup süstü.
 Kan Çületiy bahadır
 Çaresizce yığıldı. (Gül 2008: 74)

Kahraman Cılanas Uul, insanın gözünü oyan, parmağını kesen bu şeytansı, uğursuz gücü dokuz kollu hançeriyle parçalar. Kan Çületiy'in "Yetmiş arşın bağırsağı, yetmiş kollu, otuz başlı yılan gibi görünür." (Gül 2008: 77) Yılan, nefsi ve şer güçleri ifade etmekte olup, Cılanas Uul, Kan Çületiy'i yenerek içinde büyüyen korkularıyla yüzleşir. İç dünyasında, başarısını gölgeleyen bütün engelleri ve görünmeyen gizli güçleri somut bir varlık olarak karşısına alıp, onları yok ederek bütün dünyaya hakimiyetini ilan eder. "Cılanas Uul, Kan Çületiy'in yeryüzündeki ulustan oyduğu gözleri geri saçar. Kan Çületiy'in kuru alnının tam ortasındaki tek kara gözü yumulur, soğuk kara bir göle döner, iki kulağı kızıl bir şelale olur." (Gül 2008: 80) Kahraman, sonunda mücadeleyi kazanır ve Ak Bahadır'ın gözlerini, eşi Bayana Sarı'nın gözlerini, parmaklarını geri alıp yerine yerleştirir. Bu olay, kaybolan cesaretin tekrar bir lider tarafından geri getirilmesi olarak yorumlanabilir. Nitekim Cılanas, toplumun hayalini kurduğu ve toplumun sıkıntılarına son verecek olan liderdir. Cılanas, geleceği göremeyen toplumun geleceği görmesini, elleri tutmayan

insanların tekrar ellerinin tutar hale gelmesini sağlar. Yerinden alınan parmaklar ve gözler aslında, toplum olarak korkulara verilen tavizlerdir. Cesaretini kaybeden toplumlar, geleceklerini oluşturacak iradeyi gösteremez ve esaret altında karanlık günlere doğru yol alırlar.

"Alplerle devlerin tasviri arasındaki benzerlik tesadüfi değildir. Devlerin tasviri, özellikleri, büyüklüğü, olağanüstülüğü ve güçlü olmaları alplere geçmiştir." (İnayet 2010: 23) Destanda Kan Çületiy'den bazen olağanüstü varlık, tek gözlü dev bazen de bahadır şeklinde bahsedilmesi bu ilişkiyi belgelemektedir. Kan Çületiy'in tek gözlülüğü, mitolojik bir motiftir. Bunun benzerine "Basat'ın Tepegöz'ü Öldürdüğü Destan"da da rastlıyoruz. Tek gözlü olağanüstü yaratık Kan Çületiy, "yalmavuz" olarak değerlendirilebilir. Kazak, Tatar, Uygur Türklerinde "yalmavuz diye anlatılan bu tip dış görünüş itibarıyla tamamen Tepegöz'e benzemektedir. Bazen o kör olarak ortaya çıkar." (İnayet 2010: 48) Almıs Kağan Destanı'ndaki tek gözlülük, toplumsal çürümüşlüğün bir yansımasıdır. Toplumsal değerlerin kaybedilmesi ve toplumsal çözülmenin başlaması, Kan Çületiy denen tek gözlü varlığı ortaya çıkarmıştır. Olağanüstü bu yaratık, yeraltı dünyasındaki kötü ruhların bir protipidir. Tek gözlülük, bölünmüşlüğün ve toplumsal eksikliğin gerçek hayattaki ontolojik bir göstergesidir. Çünkü Altay halkı, korkularının esiri olup tavizler vermiş, bu yüzden milletin birlik ve beraberliği hızla çözülmeye başlamıştır. Ak Börö'nün şahsında temsil edilen toplum, korkular karşısında öğrenilmiş çaresizliğe

mahkûmdur. Çaresizlik, toplum bilincinde tek gözlü bir yarım kalmışlığın yansıması olan Kan Çületiy'i yaratmıştır. İşte, böylesi zor bir durumda; "Evrenin bilinci olan insanın önce kendi farkındalığını kavraması, sonra da bilgi ve eylem aktarımını birleştirerek daima yenilenebilen bir çözümler dizgesi kurması ve uygulaması gerekmektedir." (Korkmaz, 1999: 270) Destanı meydana getiren kolektif bilinçdışı, farkındalık duygusuyla Cılanası ortaya çıkarmıştır. Böylece bilgi ve eylemi, erginleştirdiği kahramanın bünyesine yerleştirerek kendi geleceğini koruma altına almıştır. Daha önceleri toplum arasında geleceğe dair var olan belirsizlik Cılanas'la ortadan kalkmıştır. Çünkü, "Toplum düzeninin sağlanması ve korunması, bekası, normların meşrulaştırılması ve benimsetilmesi için Basat ve diğer kahramanlar sözlü ortak hafıza tarafından ideal tipler olarak kurgulanıp sunulmuşlardır." (Üçüncü, 2001: 56) Cılanas Uul, tıpkı Basat gibi kolektifin şekillendirdiği bir savunma mekanizmasıdır. Söz konusu alp kişiler toplumun gerçekleşmesini istediği hayallerin yardım elidir. Bu ideal tipler, zor duruma düşen toplumların kurtarıcısı, refah seviyelerini yükselten epik kahramanlardır.

1.3.3. Animus ve Anima, Yüce Ana Arketipleri

Destanda, yüce birey olarak karşımıza çıkan Ay Tana, yüce ana arketipini de karşılar. "Dişi ruhundaki erkek arketipi ise animustur. Bu arketip stereotipik olarak cesaret, liderlik entelektüel akıl ve fiziksel güç gibi erkeksi özellikleri temsil eder. Bu arketipin yer aldığı anlatılarda kadın kahraman güçlü ve cesurdur." (Indick,

2011: 146) Ay Tana, âdeta bir cesaret sembolü olarak kağanlık tahtına çıkar ve devletin başsız kalmasını engeller. Bu daha çok erkeksi bir özelliğin getirisidir. Destan içerisinde Ay Tana, cesareti ve bilgisiyle tanınan kadın kahramandır. "Türk mitolojisinde "Umay" anne arketipinin koruyan ve besleyen yönüyle bütünleşir. "Ak Ene" ise yaratılışın ilhamına sahiptir ve verdiği ilhamla yaratılışın ilk aşamasını oluşturur ve Jung'un anne arketipi için belirlediği temel özelliklerden "aklın çok ötesinde bir bilgelik ve ruhsal yüceliğe" işaret eder." (Fedakâr 2014: 17) Ay Tana, içinde bulunan olumsuz şartlarda eksikliği tamamlayan, güçlü ve akıllı bilge kadın tipidir. Ay Tana'nın Cılanas'a, zor zamanlarda kullanması için verdiği olağanüstü özelliklere sahip dokuz çatalı hançer, onun cesaretini ve fiziksel gücünü göstermesi bakımından önemli bir semboldür. Kahraman, Kan Çületiy'i bu bıçak sayesinde yenerek erginleşmiştir. Destanda dokuz çatalı hançer, şöyle tasvir edilir: "Bıçak o kadar mükemmelmiş ki iki çatalı et kesmeye, yedi ucu da kötü insanları öldürmeye yarayan bıçakmış, gazabı da büyükmüş. Bıçak o kadar merhametliymiş ki suçsuzu ve çaresizi kesmeye kalkınca yedi ucu da açılmaz olurmuş. Açılmadığı zaman bıçağın gönlünü almak için ona yedi gün türkü söylemesini öğütlemiş." Bıçağın, kendisine yedi gün türkü söylenerek gönlünün alınmasında türkü, bıçağı harekete geçiren bir unsurdur. Çünkü türküler, seslerle örülüdür ve bu sesler metafiziksel anlamda maddeyi harekete geçirmekle görevlidir. Şenocak'a göre, "Ses/nara, kahramanın kendisini savaşa hazırlayan meta-

fiziksel bir güçtür. İçerdeliğini haykırarak dışa yansıtan kahraman, korkularını ve heyecanını bastırırken cesaret olarak geri kazanımlarıyla ötekine baş eğdirir. Saz/türkü/musiki, Türk milletinin tarihi, kültürel birikimlerini ve zihinsel edimlerini dilin ve nağmenin gücüyle ana taşıyan simgesel değerlerdir.” (Şenocak, 2011: 627- 628) Hançer/bıçak, türkü, savaş ve başarı kavramlarının birlikteliği, epik kahramanın korkularını ötelemesi ve cesaret zırhıyla kuşanması demektir. Bıçak, herhangi bir şeyi bölmeyi, her hangi bir şeyle alâkayı kesmeyi de anlatır. Yani insanın sahip olduğu olumsuz özelliklerden kurtulması veya tercih edilene ulaşılması anlamı söz konusudur. (Çoruhlu, 1997: 64- 67) Yaşar Çoruhlu'ya göre kılıç, hançer, bıçak gibi kesici silahların ölüm ilahları, ya da korkutucu vecheli ilahlar ile ilişkin olması, aynı zamanda şeytana ve kötülöklere karşı kazanılan zaferin simgesi olmaları durumuyla uygunluk arz etmektedir. (Çoruhlu, 1997: 66) Kahraman, kötülüğü bıçakla ortadan kaldırıp zafere ulaşmıştır. Demirden yapılan bütün nesnelere kötü ruhlardan koruma özelliği vardır. Bunun kadın elinden verilmesi ise kadının bilgeliğin aklın, geleceğin sembolü olması ve yapıcı, dönüştürücü özelliği ile ilgilidir. Kutsanan özellikleriyle kadın, kahramana verdiği demir hançer ile koruyucu bir kalkan görevi görmüştür. Anima ve animus potansiyel olarak ortak bilinçdışımızla iletişimimizi sağlayan önemli bir arketiptir. Anima ruhu, animus düşünceyi temsil eder. (Oğuz, 2004: 9) Çoruhlu, bıçak sembolizmine şu yorumu yapar: Kılıç, bıçak, hançer gibi silahlar, genelden özele

inen geniş sembolizm ağının bir ürünü olarak tasvir edilmişlerdir. Öncelikle madenin veya demirin Türklerde kutsal sayılması -bir kısmı yabancı etkilerle de olsa- bu alanda sembolizmi yaygınlaştırmıştır. Bunun sonucunda bu silah veya aletler, büyü gücü; tanrıları, hükümdarlığı, hâkimiyeti, çeşitli unsurların birbirinden ayrılmasını güç, yiğitlik, cesaret, adalet gibi kavramları ifade etmiştir. (Çoruhlu, 1997: 66) Kahramana verilen bıçak, savaşarak gücünü kanıtlayan bireyin bir kadın (animus) yardımıyla iktidara yürüyüşüdür. Bıçak bir anlamda, Almış Kağan'ın kaybettiği güç, yiğitlik, cesaret ve adaleti göstermektedir. İktidar gücü artık animusun yardımıyla kahramanın eline geçmiştir.

1.4. Kahramanın Dönüşü

Destanın başında istenmeyen ve diğer kardeşlerden ayrı tutulan sili bir kişilik olarak karşımıza çıkan Cılaaş Uuul, gölge arketipine karşı verdiği mücadeleyi kazanarak erginlenir. Kahramanın son yolculuğu evine/vatanına dönüştür. Önceleri kutsal kavak ağacının altında uyuyan kahraman, bu aşamalardan sonra toplumun çıkarları konusunda kendini sorumlu sayan bir yönetici konumuna gelmiştir. Cılaaş, artık kişisel çıkarlarından çok halkının geleceğini düşünmektedir. “Kağanın bir başka görevi de, ülkeyi iktisaden refaha ulaştırmaktır. Milleti karnını doyurmak, üzerini giydirmek, milleti zengin yapmak kağanın vazifesidir. Eğer bunlar gerçekleştirilemezse ülkede istikrar olmaz. Bu, günümüz devletleri ve toplumları için de geçerlidir.» (Gömeç, 1997: 86-87) Türk toplumundaki kağanlık bilincinin yansımaları, destan içinde

kendini sıkça göstermektedir. Kahramanın gölge arketipiyle savaşmasının en büyük nedeni, ülkesinin ve toplumunun geleceğidir. Kahraman, gölge arketipini öldürdükten sonra ülkesinde, bolluk ve bereket hâkim olmuştur. Bu galibiyet sonrasında ayrıca, hem kendi gücünün sınırlarını öğrenmiş, hem de kamu düzenini bozan ve hainlik odağı haline gelen Sarı Kağanı yok ederek milleti için sonsuz refahı sağlamıştır. Kahramanın dönüş aşaması, elbette bir olaylar halkası şeklinde gelişmiştir. “Aşamaların amacı, kişinin sürekli olarak kişiliğinin bütünlüğüne ve ebedî arketipine her geçen gün daha fazla katılabilmesini mümkün kılan bir çevre sağlamaktır.” (Yazıcı-Kutlu, 1997: 79) Bu çevre Ay Tana adlı dişi arketip tarafından oluşturulmuştur. Kahramanı, Ak Bör’ünün yaşadığı kimsenin bilmediği bir mekâna yollayan Ay Tana, Cılaşaş Uul’un kağanlık makamı öncesi yönetim tecrübesi edinmesini sağlamaktır. Geçirdiği sınavlarda kahramana yardımcı olan birtakım olağanüstülükler vardır. Kahramana koruyuculuk özelliği kazandıran unsurlardan birisi onun şifalı suya girişidir. Bu su, kahramanın âdeta yeniden doğmasına neden olmuştur. Çünkü “Yeni bir doğum için bir şey ölmek zorundadır ve kutsal evliliğin görüntüsü, ruhun maddeleşmesi ve maddenin ruhanileşmesi bizim içimizde olur. Bu simyanın laboratuvarı bizleriz. Sınırlı ‘kendiliğimizin’ artıklarından gerçek ‘kendiliğimizi’ (Nefsimiz) damıtırız ve bunu gerçek özümüzün altına çeviririz.” (Yazıcı-Kutlu, 1993: 37) Cılaşaş, doğuştan gelen farklı fiziksel yapısıyla toplumda dışlanmış ve ötekileştirilmiştir. Bütün

bunlardan kurtulması için yeniden doğması gerekmektedir. Destanın başında kardeşleri tarafından ormana öldürülmek için götürülen ve halkın öldü sandığı kahraman, yıkandığı şifalı suyla yeniden doğarak millet adına verdiği mücadeleyle gerçek kimliğine kavuşmuştur.

Bütün mücadeleleri başarıyla geçen kahraman artık son aşamaya gelmiştir. “Sonunda kahraman bir ödül alarak ülkesine geri döner. Döndüğünde ise, hem sosyal açıdan hem de psikolojik açıdan eskiye oranla daha da gelişmiş durumdadır. Uzak ülkeden getirdiği ödül ise, bu değişmeyi sembolize etmektedir.” (Gürses, 2001: 81) Erginlenmesini tamamlayan kahraman, mücadelelerin ardından kağanlık makamını kazanarak ülkesine döner. Bugüne kadar, kendisine verilen hiçbir elbiseyi giyinmeyen Cılaşaş Uul, kağanlık elbisesini giymeyi kabul eder. Çünkü Cılaşaş Uul, yaratılışının olağanüstü özelliklerinde görülen alp kahraman özelliklerine ruhsal ve fiziksel açıdan sahip olup toplumun ideallerine hizmet edecektir.

“Yetmiş yedi sağlam düğmeli
Güneş gibi parlak elbiseyi giydi.
Ayn güneşin geldiği yere
Attığı ok gibi kondu.” (Gül 2008: 109-112)

Güneş gibi parıldayan kağanlık elbisesiyle âdeta dünyanın merkezini sembolize eden Cılaşaş Uul, “kendilik arketipi ile birleşmesinin ardından hem kendi içsel bütünlüğe hem de bütün bir merkezi iktidar yetkesine sahip olmuştur.” (Ölçer Özünel 2014: 18) Destanın başında bireyselliği temsil eden, her yönüyle eksik olan Cılaşaş

Uul, destanın sonunda erginlenerek ülkesine döner. Göğün kutsallığında Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisi olan Cılandaş Uul, yeryüzünü kaoston kurtararak göksel düzeni yeryüzünde yeniden inşa eder. O, artık toplumun çıkarları doğrultusunda hareket eden ve halkın refahı için çalışan/değişen/dönüşen kağanlık ile ödüllendirilen bir alp kahramandır. Türk toplumunun düşmanlarına karşı vermiş olduğu mücadele, arketipsel sembolizm ile kurgulanarak kültürel bellekte ölümsüzleştirilmiştir.

Sonuç

Altay destanlarından birisi olan Almış Kağan Destanı, arketipsel unsurların zenginliğiyle bir milletin saf ve ölümsüz enerji kaynaklarına işaret etmektedir. Destanda, Türklerin dünya tarihindeki yüzyıllık tarihî ve kültürel birikiminin izleri, kolektif hafızasında yeniden örülmüştür. Altay Türklerine ait destan, eski Türk inanışlarının izleriyle pekçok motif ve sembolün kaynağını da oluşturmaktadır. Destanlar, toplumların hayatlarını derinden etkileyen anlatılardır. Almış Kağan Destanı'nda, Altay Türklerinin doğaya ve diğer toplumlara karşı vermiş olduğu savaş anlatılır. Halkın bilinçaltındaki metafiziksel unsurlarla beslenen destanın kilit noktasını, Altaylardan başlayarak Türk toplumunun geneline yayılan töreye bağlılık ve toplum adına verilen mücadele oluşturur. Destandaki alp olma yolunda verilen mücadeleyi Cılandaş Uul'da, Türk toplumunda kadının yerini, bilgeliğini ve cesaretini Ay Tana'da, iktidar hırsı ve taht mücadelesini Almış Kağan ve oğullarında, Türk'ün yardımseverliği

ve konukseverliğini Ak Börö'de görmek mümkündür.

Almış Kağan Destanı, Joseph Campbell'in "Ayrılış-aşama-dönüş" sürecine bağlı olarak, kahraman Cılandaş Uul'un, dairesel bir döngü içerisinde macerasını başarıyla gerçekleştirerek değişim ve dönüşüm ödülüyle geri döndüğünü anlatan bireyleşme öyküsüdür. Almış Kağan Destanı'nın bünyesinde yer alan mitolojik semboller, kolektif bilincin ortak havuzu olan arketiplerin ve kahramanlık mitoslarının izlerini taşımaktadır. Evrensel bilinci açıklayan arketipsel sembolizm kuramı, Türk halk anlatılarıyla uyumlu bir kuramdır. Cılandaş Uul, korkularıyla yüzleşebilme cesaretini göstererek eşiği geçer ve uzun bir yolculuğa çıkar. Rüyasında farkedilmeyi bekleyen çağrıya uyararak önceden olacakları görüp tedbir alan Cılandaş Uul, bilinç-bilinçaltı içeriklerinin bağlantısıyla gölge arketipiyle mücadele eder. Böylece korkularının ve cesaretinin sınırlarını öğrenerek mücadeleye girer. Bilinçli akılla hareket ederek tehlikelere karşı sürekli uyanık olunması mesajını veren Cılandaş Uul, sonunda erginlenme sürecini tamamlayarak ideal insan vasfına ulaşır. Toplumun kendisini kaostan kurtarıp kozmosa ulaşmasını dilediği Cılandaş Uul, pısrık ve ahmak görünüşünün ritüel ölümüyle âdeta yeniden doğar. Bugüne kadar elbise giyinmeyi reddeden Cılandaş Uul, hak ettiği makama ruhsal ve fiziksel dönüşümle birlikte ulaştığı zaman kağanlık elbisesini giyerek liderlik tahtına oturur. Onun kağanlık elbisesinden başka elbise giymeyi reddetmesi, doğduğu andan itibaren toplumun refahı, birlik ve beraberliği adına savaşmakta

kararlı olduğunu ifade etmektedir. Arketipsel anlamda bugünkü insanlığın kökene dönüş arzusuyla, olmak istediği saf/bozulmamış insan tipi, Cılanaş Uul'da sembolleşmiştir. Türk milletinin tarihî macerasının arketipler aracılığıyla edebiyatımıza yansımaları olan Almış Kağan Destanı gibi pek çok destanımız, arketipsel sembolizm ile çözümlenerek kültürel bellekte yaşatılmayı beklemektedir.

KAYNAKÇA

- Bachelard, Gaston. *Su ve Düşler (Maddenin İmgelemi Üzerine Deneme)*, (çev. Olcay Kunal), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2006.
- Bars, M. Emin. "Halk Anlatılarında Ölüm Delili Olarak "Kanlı Gömlek" Motifinin Kullanımı", *Turkish Studies*, Ankara, 2014: 259-270.
- Beydilli, Celal. *Türk Mitoloji Sözlüğü*, (çev. Eren Ercan), Ankara: Yurt Kitap-Yayın, 2003.
- Campbell, J. *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu*, (çev. Sabri Gürses), İstanbul: Kabalca Yayınevi, 2000.
- Çetin, Özer. "Jung Psikolojisinde Rüya," *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19 (2), 2010: 249-269.
- Çoruhlu, Yaşar. "Orta Asya'dan Anadolu'ya Çatma lahit veya Taş Sandukalarda Görülen Haçer Bıçak Tasvirlerinin Sembolizmi", *1. Eyüp Sultan Sempozyumu-Tebliğler*, İstanbul, 1997: 60-70.
- Eliade, Mircea. *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi/Taş Devrinden Eleusis Mysteria'larına*, (çev. Ali Berktaş), İstanbul: Kabalca Yayınevi, 2003.
- Ergun, Pervin. *Türk Kültüründe Ağaç Kültü*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2004.
- Fedakâr, Pınar. "Besleyen mi, Öldüren mi: Türk Mitik Tasavvurunda Anne Arketipinin Antropomorfik Görünümleri", *Millî Folklor*, 103 (Güz 2014): 5-19.
- Fordham, F. *Jung Psikolojisinin Ana Hatları*, (çev. Aslan Yalçın), İstanbul: Say Yayınları, 2011.
- Gül, Veli. *Altayca Almış Kağan Destanı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi, 2008.
- Gürses, İ. "Jung'cu Arketip Teorisi Bağlamında Tasavvufî Öykülerin Değerlendirilmesi: Şimşek Örneği", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16 (1), 2007: 77-96.
- Gökeri, A. İ. *Arketiplere Dayanan Yeni Bir İnceleme Yönteminin Tanıtılarak Bazı Romans ve Epik Niteliğinde Yapıtlara Uygulanması*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi DTCF. Yayınları: 1979.
- Gömeç, S. "Kagan ve Katun", *DTCF. Tarih Araştırmaları Dergisi*, (29), Ankara: 1997: 86-87.
- Han, Pir Vilayet İnyet, *Jung Psikolojisi ve Tasavvuf*, (çev. Kemal Yazıcı-Ramazan Kutlu), İstanbul: İnsan Yayınları, 1997.
- Indick, W. *Senaryo Yazarları İçin Psikoloji*, (çev. Ertan Yılmaz - Yeliz Karaarslan), İstanbul: Agora Kitaplığı, 2011.
- İnyet, Alimcan. *Türk Dünyası Efsane ve Masallarında Bir Dev Tipi, Yalmavuz/Celmoğuz*, İstanbul: Bilge, Kültür Sanat Yayınevi, 2010.
- Jung, C. G. *Dört Arketip*, (çev. Zehra Aksu Yılmaz), İstanbul: Metis Yayınları, 2009.
- Korkmaz, Ramazan. "Fenomonolojik Açından Tepegöz Yorumu", *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni Bildiri Kitabı* (19 - 21 Ekim 1999), Ankara, 2000: 259-270.
- Oğuz, A. "Toni Morrison'ın Sevilen (Beloved) Adı Romanında Anima ve Animus İlk Örnekleri", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4 (2), 2004: 7-13.
- Ölçer Özünel, Evrim. "Kendine Dönüşen Kahraman: Oğuz Kağan Destanı'nda İktidar ve Kut", *Millî Folklor*, 104 (Kış 2014): 5-19.
- Özcan, Tarık. "Oğuz Kağan Destanının Kahramanlık Mitosu Bakımından Çözümlemesi", *Millî Folklor*, 57 (Yaz 2003): 76-81.
- Stevens, Antony. Jung, (çev. Ayda Çayır), İstanbul: Kaknüs Yayınları, 1999.
- Sakaoğlu, Saim. *Efsane Araştırmaları*, Konya: Kömen Yayınları, 2009.
- Şenocak, Ebru. "Koroğlu Destanı'nda Sembel Değerler", *21. Yüzyılda Koroğlu ve Bolu Araştırmaları*, Uluslar Arası Koroğlu, Bolu Tarihi ve Kültürü Sempozyumu Bildirileri 17-18 Ekim, Bolu 2009, Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi Bolu Halk Kültürünü Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, 2011: 618-635.
- Şenocak, Ebru. "Çöç ve Ergenekon Destanlarında Mitostan Ütopyaya Yolculuk", *Turkish Studies*, 8/1 (Kış: 2013): 2525-2537.
- Şimşek, Esmâ ve Ebru Şenocak. "İbn Sina Hikâyelerinin Arketipsel Tahlili", *Millî Folklor*, 82 (Yaz 2009): 110-121.
- _____. *Yukarıçukurova Masallarında Motif ve Tip Araştırması*, I-II, C. I, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001.
- _____. "Türk Kültüründe "Alkarısı" İnanç ve Bu İnanca Bağlı Olarak Anlatılan Efsaneler", *Akra Dergi*, 2017, 5 (12): 99-115.
- Üçüncü, Kemal. "Tepegöz Masalının Trabzon Varyantı Üzerine Bir Değerlendirme", *Uluslar Arası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu*, Trabzon: Trabzon İl Kültür Müdürlüğü Yayınları, 2001.